

ДЖЕРЕЛА І ПРИМІТКИ

¹ Назва як одного, так і другого етносу є доволі умовною, оскільки в тогочасних дже-релах етноніми були іншими й до того ж багатоваріантними та нестійкими в часі. Наприклад, предків сучасних українців на початку раннього Нового часу у вітчизняних і зарубіжних дже-релах називали “руськими”, “русинами”, “черкасами”, “козаками” і навіть “білорусами”. Крім того, широко побутувала практика регіональної ідентифікації, яка підмінювала іденти-фікацію етнічну. Така ж приблизно картина спостерігалась і у відношенні до назви та самона-зви тогочасного мешканця Московської/Руської держави.

² Див.: *Брехуненко В. А.* Стосунки українського козацтва з Доном в XVI—сере-дині XVII ст. — Київ-Запоріжжя, 1998. — С. 74—82.

³ Див.: *Леп’явко С.* Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. — Чернігів, 1996. — С. 60.

⁴ Див.: Запис в Посольському приказі про прийом в Москві посланців запорозького гетьмана П. Сагайдачного, які повідомили про бажання Війська Запорозького служити російському урядові (1620 р., лютого 26). — Российский государственный архив древ-них актов (далее — РГАДА), ф. 124, 1620 р., б/н., л. 1—5; Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. — Т. 1. — М., 1953. — С. 3—5; Доку-менти російських архівів з історії України. — Т. 1. — Львів, 1991. — С. 246—247.

⁵ Воссоединение Украины с Россией... — Т. 1. — С. 3.

⁶ Цит. за: *Леп’явко С.* Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. — С. 60.

⁷ Див.: Чолобитна калузького духовенства і посадських людей з викладом подро-биць штурму Калуги військом гетьмана П. Сагайдачного (червень 1619 р.). — РГАДА, ф. 210, Столбцы Владимирского стола, столбец 7, л. 98—99. Ілюстраціями певних тенденцій розвитку взаємин українського козацтва з російською владою мож-уть служити також: Допит запорозьких козаків, узятих в полон під Олонцем, про по-ходи на російські міста (1614 р., травень). — РГАДА, ф. 210, Столбцы “Дополнительного” отдела, столб. 8, столб. 2, л. 14, 15, 22, 30, 35; або ж — Грамота ца-ря Михайла Федоровича кримському хану Джанібек-Гірею про розгром військом кня-зя І. Ф. Хованського “черкас”, які прийшли на заклик польського короля і грабували на дорозі в Крим послів і посланців (1617 р., червень). — РГАДА, ф. 123, оп. 1, 1617 р., дело 2, л. 1—3 тощо.

⁸ *Сас П.* Дипломатичні відвідини запорожцями Москви у 1620 р. // Україна та Росія на порозі Нового часу: ключові проблеми політичних та соціокультурних взаємин / Збірник наукових праць (готується до друку).

⁹ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. — Т. 7. — К.: Наукова думка, 1995. — С. 386.

¹⁰ Див.: *Kohut Z.* The Question of Russo-Ukrainian Unity and Ukrainian Distinctiveness in Early Modern Ukrainian Thought and Culture (готується до друку в CIUS PRESS).

¹¹ Див.: *Tazbir J.* A State Without Stakes: Polish Religious Toleration in the Sixteenth and Sev-enteenth Centuries (New York, 1973); *Weintraub W.* Tolerance and Intolerance in Old Poland, in: Canadian Slavonic Papers 13, № 1 (1971), Pp. 21—44.

¹² *Kohut Z.* The Question of Russo-Ukrainian Unity and Ukrainian Distinctiveness in Early Modern Ukrainian Thought and Culture.

¹³ Див.: *Frick D.* Meletij Smotryc’kyj (Cambrdge, MA, 1995), Pp. 232—234.

¹⁴ Див.: *Piochij S.* Między Rusi a Sarmacją: “unarodowienie” Kozaczyzny ukraińskiej w XVII—XVIII w. // Między sob: Szkice historyczne polsko-ukraińskie. — Lublin, 2000. — S. 161—162.

¹⁵ Наприклад див.: Лист Перемишльського єпископа Ісайї Копинського патріарху Філарету про переслідування православної релігії в Україні і про відправлення ним до Москви монаха Лубенського Мгарського монастиря Гедеона 1622 р., грудня 4. — РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1622 р., дело 1, л. 6—7; Чо-лобитна Київського митрополита Іова Борецького царю Михайлові Федоровичу з про-ханням надати підтримку православному населенню в Україні в його боротьбі з унією і католицизмом 1624 р., серпня 24. — РГАДА, ф. 124, 1624 р., дело 2, л. 1—2. Лист Київ-ського православного братства думному дяку І. Т. Грамотіну про клопотання перед ца-рем стосовно виділення коштів на побудову церкви 1625 р., квітня 10. — РГАДА,

ф. 124, 1625 р., дело 2, л. 1—9; Лист членів Київського православного братства царю Михайлові Федоровичу з проханням про грошову субсидію на утримання церкви і братської школи в Києві 1626 р., січня 17. — РГАДА, ф. 124, оп. 3, дело 16, л. 1—2; Лист Львівського єпископа Ієремії Тисаровського і ігумена Заплатинського царю Михайлові Федоровичу з подякою за надання грошової допомоги на будівництво монастиря Св. Зосими і Саврасія і з проханням про надання ікон 1626 р., лютого 2. — РГАДА, ф. 52, оп. 1, 1626 р., дело 4, л. 10; Лист ігумена Овруцького Успенського монастиря Філарета Кизаревича царю Михайлові Федоровичу з проханням про надання матеріальної допомоги монастирю, розореному уніатами 1628 р., січня 17. — РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1628 р., дело 1, л. 21—22; Жалувана грамота царя Михайла Федоровича і патріарха Філарета Києво-Печерському монастирю з дозволом монахам періодично приїздити до Москви за грошовою допомогою для цього монастиря 1628 р., червня 26. — РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1628 р., дело 1, л. 50—53; Грамота Московського патріарха Філарета Київському митрополиту Іову Борецькому про відправку до нього з Путивля лікаря Гаврила, а також про надання коштів на будівництво 2-х бокових вівтарів Введенської церкви 1630 р., квітня 25. — РГАДА, ф. 124, 1630 р., дело 1, л. 67—68; Лист монахів Київського Богоявленського монастиря царю Михайлові Федоровичу з проханням прислати ікони, священницьке убрання і книги для богослужіння для монастирської церкви і про надання допомоги Греко-слов'янському училищу в Києві 1640 р., січня 29. — РГАДА, ф. 124, оп. 1, 1640 р., дело 1, л. 27—31 тощо.

¹⁶ Наприклад див.: — Лист Київського митрополита Йова Борецького царю Михайлові Федоровичу і патріарху Філарету про відправлення в Росію ієромонаха Памви Беринди для виправлення церковних книг 1624 р., вересня 1. — РГАДА, ф. 124, 1624 р., дело 5, л. 1—2.

¹⁷ Такий стан речей доволі адекватно відбиває назва одного з найбільш фундаментальних досліджень цієї проблеми, опублікованого В.Ейнгорном наприкінці XIX ст. — “Сношення малоросійського духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича” (М., 1899).

¹⁸ Див.: *Frick D. Meletij Smotryc'kyj* (Cambridge, MA, 1995), P. 238.

¹⁹ Наприклад див.: Відписка севських воєвод П. Воейкова і Н. Власьєва до Розрядного приказу про підготовку запорозькими козаками за підтримки донських козаків повстання проти Польщі, а також про намір у випадку поразки перейти у російське підданство (1625 р., липня 6). — РГАДА, ф. 120, Столбцы Новгородского стола, стлб. 8, л. 146—149; або — Відписки путивльських воєвод А. Головіна та І. Єсіпова про збройні сутички запорозьких козаків з поляками, прихід до них на допомогу 30 тис. кримських татар, а також про перехід частини козаків, яким “відмовлено у козацтві”, на російську службу (1625 р., жовтня 25 — грудня 14). — РГАДА, ф. 120, Столбцы Приказного стола, стлб. 2518, л. 108, 112, 138, 181; або — Відписка севського воєводи С. Стрешнева до Розрядного приказу про перехід з України в Росію з сім'ями учасників повстань 1630 р. Г. Рубчинського та К. Ігнатова з сім'ями, які повідомили про намір козаків у випадку поразки повстання піти на Дон і перейти у підданство царя (1631 р., липня 4). — РГАДА, ф. 210, Приказ. ствп. ствп. 40, л. 227—234.

²⁰ Цит. за: *Литинський В.* Україна на переломі: 1657—1659 (Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-м столітті). Київ—Відень, 1920. — С. 22.

²¹ *Петровський М.Н.* Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648—1654). — К., 1940. — С. 55—58.

²² *Крип'якевич І. П.* Богдан Хмельницький. Львів, 1990. — С. 265. Єдине, в чому вчений, вочевидь під тиском відповідних ідеологічних структур, був змушений піти на поступки, так це у визнанні того, що вираз “предвічне пророчество [...] што все в руках его святое милости” міг мати ширший зміст, а саме: натякати “...на можливість приєднання України до Росії. Не виключено, що перед Хмельницьким і його сподвижниками виник такий план, але поки що вони не висловлювали його, а заховували за фразами про містичне «пророцтво»”.

²³ *Иловайский Д.И.* История России. — М., 1905. — Т. 5. — С. 84; *Кордуба М.* Борьба за польський престіл по смерті Володислава IV // *Жерела до історії України—Руси.* — Т. 12. — Львів, 1911. — С. 10.

- ²⁴ Див.: *Смолій В. А., Степанков В. С.* Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. К., 1995. — С. 101—103; *Горобець В. М.* Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII — першої чверті XVIII ст. — К., 1995.
- ²⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собр. и изданные Археологической комиссией (далее — Акты ЮЗР). — Т. 3. — СПб., 1861. — 188.
- ²⁶ Там само. — С. 207—208.
- ²⁷ Там само. — С. 208.
- ²⁸ Там само. — С. 228.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Див.: *Сас П. М.* Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К., 1998. — С. 135—138.
- ³¹ *Степанков В. С.* Формування державної ідеї в Українській козацькій республіці (1648—1676) // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. — Черкаси, 1992. — С. 31.
- ³² Воссоединение Украины с Россией... — Т. 2. — М., 1954. — С. 118—120; *Крип'якевич І. П.* Назв. праця. — С. 226; *Плохий С.* Божественне право гетьманів: Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* — Т. 3. — К., 1994. — С. 98.
- * Вибір кандидатури посла був надзвичайно вдалим. С. Мужилівський — син відомого богослова Андрія Мужилівського, одного з кандидатів на кафедру київського митрополита після смерті Йова Борецького, а тому йому довіряв як Паїсій, так і російський цар.
- ³³ Воссоединение Украины с Россией... — Т. 2. — С. 99.
- ** Паїсій у розмові з царем також наголошував на проханні гетьмана Хмельницького "...своими государевыми ратными людьми помочь им учинити...". — Воссоединение Украины с Россией... — Т. 2. — С. 99.
- ³⁴ Воссоединение Украины с Россией... — Т. 2. — С. 127—131.
- ³⁵ Там само. — С. 130.
- ³⁶ *Смолій В. А., Степанков В. С.* Правобережна Україна у другій половині XVII—XVIII ст.: проблема державотворення. — К., 1993. — С. 12.
- ³⁷ Воссоединение Украины с Россией... — Т. 2. — С. 152—153.
- ³⁸ Там само. — С. 177.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ *Кордуба М.* Між Замостем і Зборовим // ЗНТШ. — Т. 33. — Львів, 1922. — С. 43.
- ⁴¹ Воссоединение Украины с Россией... — Т. 2. — С. 153.
- ⁴² Там само.
- ⁴³ *Смолій В. А., Степанков В. С.* Богдан Хмельницький. — С. 204.
- ⁴⁴ Акты ЮЗР. — Т. 3. — С. 419—435; Т. 8. — С. 324, 329—339.
- ⁴⁵ Про це йдеться в: *Брехуненко В.* Стосунки українського козацтва з Доном у XVI — середині XVII ст. — С. 247—264.
- ⁴⁶ *Смолій В. А., Степанков В. С.* Богдан Хмельницький. — С. 214—218.
- ⁴⁷ Документи Богдана Хмельницького (1648—1658) / Упоряд. І. Крип'якевич та І. Бутич. — К., 1961. — С. 626—627.
- ⁴⁸ *Федорук Я. О.* Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 — серпень 1649 рр.). — Львів, 1993. — С. 54.
- ⁴⁹ *Бутич І.* Два невідомі листи Богдана Хмельницького // З. НТШ. — Львів, 1991. — Т. 222. — С. 319—326.
- ⁵⁰ *Смолій В. А., Степанков В. С.* Богдан Хмельницький. — С. 295.
- ⁵¹ Там само. — Т. 3. — С. 11—12.
- ⁵² Там само. — С. 161, 162, 199, 205, 208—210, 213, 214.

- ⁵³ *Заборовский Л. В.* Последний шанс умиротворения: переговоры Б. А. Репнина во Львове 1653 г. // *Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI—XVIII століть.* — К., 2000. — С. 238—245.
- ⁵⁴ *Воссоединение Украины с Россией...* — Т. 3. — С. 284, 308, 342.
- ⁵⁵ Там само. — С. 239, 240, 244—247, 268, 269, 334, 410, 411.
- ⁵⁶ Там само. — С. 267—275, 333—349.
- ⁵⁷ *Смолій В. А., Степанков В. С.* Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.). — К., 1999. — С. 173—174.
- ⁵⁸ Там само. — С. 175.
- ⁵⁹ РГАДА, ф. 89: Сношения России с Турцией, оп. 1: Книги и дела — Дела 1653, № 1 — перевод с письма к царю грека Фомы Иванова из Царьграда..., л. 1—2.
- ⁶⁰ Там само.
- ⁶¹ Там само. — Л. 2.
- ⁶² *Смолій В. А., Степанков В. С.* Богдан Хмельницький. — С. 326.
- ⁶³ *Воссоединение Украины с Россией...* — Т. 3. — С. 261, 263.
- ⁶⁴ *Акты ЮЗР.* — Т. 10. — С. 4.
- ⁶⁵ *Дворцовые разряды.* — СПб., 1892. — Т. 3. — С. 356—357.
- ⁶⁶ *Акты ЮЗР.* — Т. 10. — С. 18.
- ⁶⁷ *Степанков В. С.* Кам'янецька угода й Переяславська рада: спроба дослідження політичних наслідків Жванецької кампанії // *Українсько-російський договір 1654 р.: Нові підходи до історії міждержавних стосунків.* — К., 1995. — С. 6—13.
- ⁶⁸ *Крип'якевич І. П.* Історія України. — Львів, 1990. — С. 179.
- ⁶⁹ *Апанович О.* Українсько-російський договір 1654 р.: Міфи і реальність. — К., 1994. — С. 92.
- ⁷⁰ *Акты ЮЗР.* — Т. 10. — С. 236.
- ⁷¹ Там само. — С. 445—452.
- ⁷² Там само. — С. 449.
- ⁷³ В історико-правничій літературі зустрічаються й інші назви українсько-російського договору 1654 р., а саме: “Переяславський”, “Переяславсько-Московський” та більш рання — “Березневі статті”. Проте зважаючи на усталену практику називати міждержавні угоди за місцем їх укладення, а не за місцем проведення попередніх переговорів чи часу підписання узгоджених документів, вважаємо науково коректним іменувати договір 1654 р. саме “Московським”.
-